

تصویر شیعه

در دائرة المعارف امریکانا

محسن رضوانی*

مقدمه

دائرة المعارف‌های عمومی و تخصصی منتشر گردیده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. اهمیت این دسته از مقالات به این ویژگی مقالات دانش‌نامه‌ای باز می‌گردد که از تحلیل‌ها و داوری‌های شخصی به دورند و صرفاً به ارائه گزارش و اطلاعاتی درباره موضوع مورد نظر می‌پردازند. به علاوه، این نوع مقالات به عنوان یک متن علمی، طبعاً از اعتبار و ارزش خاصی برخوردارند. بر این اساس، مؤسسه شیعه‌شناسی کار ترجمه و نقد مقالات مربوط به تشیع در دائرة المعارف‌های بزرگ انگلیسی زبان را آغاز نمود. این امرگامی مؤثر در مسیر

در طول یک قرن اخیر، اسلام‌شناسان غربی برای فهم و معرفی آموزه‌ها، آداب، آراء، عقاید و به طور کلی، فرهنگ شیعی تلاش بسیار کرده‌اند. این امر پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، رشد فزاینده‌ای داشته است؛ آن‌گونه که امروزه در برخی از مراکز معتبر علمی دنیا، بخش مستقلی تحت عنوان «اسلام‌شناسی» تأسیس گردیده و در آن مطالعات «شیعه‌شناختی» در اولویت قرار گرفته است. هر چند تلاش‌های این اندیشمندان در قالب کتاب، مقاله، سخنرانی، گفت‌وگو و... منتشر شده است، اما در این میان، مقالاتی که در

*. مسئول بخش ترجمه و نقد مقالات شیعی دائرة المعارف‌های انگلیسی مؤسسه شیعه‌شناسی.

گردید. پس از آن، دائرةالمعارف امریکانا با ویرایش‌های متعدد، در همان قالب سی جلدی که حاوی ۴۵۰۰۰ مقاله است، منتشر گردید. این دائرةالمعارف با مشارکت ۶۵۰۰ نفر به نگارش در آمده است.

«گرولیر» (Grolier) یکی از بزرگ‌ترین ناشران دائرةالمعارف‌های عمومی در جهان است که دائرةالمعارف امریکانا را هم به صورت کتاب و هم به صورت لوح فشرده (CD) عرضه کرده است.

در این دائرةالمعارف، حدود هفتاد مقاله، به طور کامل، و نیز بخش‌هایی از حدود بیست مقاله با شیعه مرتبط می‌باشند.

مراحل ترجمه و نقد

ترجمه و نقد مقالات شیعی دائرةالمعارف امریکانا از مرداد ماه سال ۱۳۸۰ در مؤسسه شیعه‌شناسی آغاز شد. این پروژه در پنج مرحله اصلی طرح‌ریزی شد که اینک پس از بیست ماه تلاش، با همکاری حدود ۲۵ نفر نیروی علمی و اجرایی، آماده نشر شده است.

مراحل انجام این پروژه عبارت‌اند از:

۱. مرحله جستجو و گزینش: در این

آشنا ساختن فارسی‌زبانان با آرا و اندیشه‌های اسلام‌شناسان غربی خواهد بود که از طریق آن، به خوبی می‌توان به جایگاه مذهب تشیع نزد غیرمسلمانان، به‌ویژه شرق‌شناسان، پی برد و نیز نقاط قوت و ضعف آرای مذکور را دریافت. افزون بر این، عرضه برگردان فارسی مقالات مذکور زمینه مناسبی برای معرفی هر چه بهتر و بیشتر شیعه در آینده فراهم می‌سازد. ترجمه و نقد مقالات شیعی «دائرةالمعارف امریکانا»، به عنوان یکی از قدیمی‌ترین دائرةالمعارف‌هایی که بخشی از مقالات خود را به شیعه و آموزه‌های مذهب تشیع اختصاص داده، نخستین گام برای دستیابی به اهداف یاد شده است.

دائرةالمعارف امریکانا

«دائرةالمعارف امریکانا» دائرةالمعارف بزرگی است که برای بار نخست، در سال ۱۸۲۹ توسط فرانسیس لیبر در سیزده جلد در آمریکا منتشر شد. این دانش‌نامه بعدها با همکاری برخی از شرکت‌ها و مؤسسات فرهنگی، گسترش یافت و در سال ۱۹۱۱ در بیست جلد و پس از آن، در سال ۱۹۲۰، در سی جلد منتشر

مرحله با استفاده از آخرین ویرایش لوح فشرده دائرةالمعارف امریکانا که مربوط به سال ۱۹۹۸ بود، حدود نود مقاله گزینش گردید. حجم این مقالات متفاوت اند؛ بزرگترین مقاله مربوط به مدخل «اسلام» است که حدود ۴۴ صفحه را در بر می‌گیرد و کوچکترین مقاله به مدخل «شیعه» مربوط است که تنها در چهار سطر خلاصه می‌شود.

۲. مرحله ترجمه و مقابله: این مرحله با همکاری ده نفر نیروی علمی صورت پذیرفت. انتخاب مترجمان مستلزم رعایت دو اصل اساسی بود: اولاً، آنان می‌باید از دانش مطلوب زبان انگلیسی و فنون ترجمه بهره‌مند می‌بودند، ثانیاً، با اسلام و به‌ویژه شیعه و آموزه‌های آن آشنایی کافی داشته باشند. تا حد ممکن سعی شد مترجمان گزینش‌شده از شرایط فوق برخوردار باشند. تمامی مقالات، پس از ترجمه، سطر به سطر مقابله شدند تا دقت و اعتبار آنها به حداکثر ممکن برسد.

۳. مرحله نقد: در این مرحله، با همکاری ۱۲ ناقد، همه مقالات ترجمه‌شده ملاحظه شد و حدود ۲/۳ آن مورد نقد و ارزیابی قرار گرفت. انجام این

مرحله امر آسانی نبود. هرچند تقریباً همه مقالات تحت موضوع «شیعه» قرار می‌گرفتند، اما هر یک عرصه‌های مختلفی را شامل می‌شدند: تاریخ، تاریخ تمدن، کلام، عرفان و تصوف، فلسفه، هنر و معماری، فقه، تفسیر و... عرصه‌هایی بودند که مجموعه مقالات بدان پرداخته بودند. بر این اساس، نقد مقالات نیز نیازمند محققان و ناقدانی بود که در یکی از عرصه‌های یادشده تخصص و تسلط لازم و کافی را داشته باشند. مشکلات دیگری نیز در کار بودند که باعث شدند کار نقد مقالات به درازا کشد. اما به‌رغم تمام مشکلات پیش‌رو، بحمدالله با همکاری اساتید محترم، این مرحله نیز به پایان رسیده است.

لازم به ذکر است تمامی نقدهای انجام‌شده به زبان انگلیسی ترجمه می‌شوند تا علاوه بر ارسال به بنیاد دائرةالمعارف امریکانا، به صورت کتابی مستقل همراه با اصل مقالات، منتشر شوند.

۴. مرحله ویراستاری: ویراستاری مقالات به دو گونه صورت می‌پذیرد: ویراستاری محتوایی؛ ویراستاری ادبی. حذف و اضافات، منبع‌یابی، مستند

نقاط قوت و ضعف

مقالات شیعی دائرةالمعارف امریکانا دارای نقاط قوت بسیار است. تلاش در جهت ارائه اطلاعات نسبتاً جامع، معرفی آموزه‌های اصلی شیعی، و استفاده از نویسندگان برجسته را می‌توان از جمله نقاط قوت آن دانست. دلیو. موتگمری وات مؤلف کتاب‌های متعدد در زمینه تاریخ، فلسفه و کلام اسلامی؛ سی. ای. بازورث نویسنده کتاب سلسه‌های اسلامی؛ فیلیپ کی. هیتی نویسنده کتاب تاریخ اعراب؛ دونالد ان. ویلبر نویسنده کتاب معماری اسلامی؛ آر. ام. لاپیدوس نویسنده کتاب تاریخ جوامع اسلامی، و چارلز جی آدامز از جمله نویسندگان مشهور و مهمی هستند که برخی از مقالات شیعی این دائرةالمعارف را به نگارش درآورده‌اند.

به علاوه، این دائرةالمعارف توانسته است به عنوان اولین دائرةالمعارف بزرگ جهان، زمینه‌های مناسبی برای دائرةالمعارف‌های دیگر فراهم سازد؛ به گونه‌ای که در دائرةالمعارف بریتانیکا که امروزه از شهرت بالایی در جهان برخوردار است، حجم و جامعیت مقالات شیعی افزایش یافته و حتی برخی

سازی، چینش منطقی مقالات، ارتباط نقدها با متن اصلی، تنظیم پاورقی‌ها و امور دیگر از موارد مهم ویراستاری محتوایی بود. در ویراستاری ادبی هم تلاش وافر در جهت رعایت اصول ادبی صورت گرفت تا همه متن‌های ترجمه و نقد شده به صورت یکدست و بر اساس اصول ادبی عرضه شوند.

۵. مرحله صفحه آرایی و امور فنی: در این مرحله، علاوه بر تایپ تمامی مقالات، تلاش وسیعی در جهت انتخاب قلم نوشتاری مناسب، شکل و صورت صفحات، اعمال ویراستاری‌ها و دیگر امور مربوط به مقدمات چاپ کتاب صورت پذیرفته است.

در مجموع، با وجود مشکلات و دشواری‌هایی که هر یک می‌توانست این کار را متوقف یا پیشرفت آن را کند سازد، به لطف الهی و پس از سپری شدن حدود بیست ماه، این مهم به ثمر نشسته است. امیدواریم طی چند ماه آتی، این محصول با عنوان «تصویر شیعه در دائرةالمعارف امریکانا» به بازار عرضه گردد.

از آموزه‌های جزئی شیعه را نیز در بر گرفته است.

اما در کنار نقاط قوتی که بیان گردید، این مقالات دارای نقاط ضعف فراوانی نیز هست. ضعف‌های خرد و درون‌متنی عمدتاً توسط ناقدین محترم در کتاب تصویر شیعه در دائرةالمعارف امریکانا بیان شده است. از همین‌رو، در این جا سعی خواهد شد به برخی از ضعف‌های کلان برون‌متنی اشاره شود:

۱. فقدان جامعیت: دائرةالمعارف امریکانا نتوانسته است درباره‌ی تمامی آموزه‌ها، رهبران، مفاهیم و اصطلاحات کلیدی شیعه، مقاله‌ای مستقل تهیه کند و اساساً در آن به مفاهیمی همچون تقیه، ولایت، اجتهاد، تقلید، حجاب، متعه، مرجع، اثناعشریه، عصمت، عاشورا، غیبت، غدیرخم، اهل بیت و دیگر مفاهیم اصلی و کلیدی شیعه مستقلاً پرداخته نشده است. درباره‌ی رهبران و اندیشمندان بزرگ شیعه نیز وضع همین‌گونه است. به عنوان نمونه، از میان دوازده امام در فرقه امامیه تنها درباره‌ی چهار امام مقاله‌ای مستقل وجود دارد (امام علی علیه السلام، امام حسن علیه السلام، امام حسین علیه السلام و امام مهدی علیه السلام) و بقیه امامان، برخی تنها در

حاشیه یاد شده‌اند و برخی دیگر اساساً اسمی به میان نیامده است.

۲. حجم نامعقول مقالات: در تنظیم حجم مقالات دقت لازم و کافی صورت نپذیرفته است. برخی از مقالات که موضوع مورد اشاره در آنها در میان شیعیان از اهمیت بالایی برخوردار است، حجم بسیار اندکی دارند؛ در حالی که مقالات دیگر که موضوع مورد بحث در آنها دارای ارزش چندانی نیست از حجم بالایی برخوردارند؛ به عنوان نمونه، مقاله «شیعه» به عنوان یکی از مذاهب اصلی اسلام، تنها در چهار سطر خلاصه می‌شود؛ در حالی که به برخی از فرق انشعابی شیعه، هم چون دروزیه و بهائیه که اولی از اسماعیلیه و دیگری از امامیه انشعاب یافته‌اند، در مقالاتی با حجم وسیع پرداخته می‌شود. در رابطه با امامان و رهبران شیعی نیز وضعیت بدین گونه است و با این که ائمه امامیه شهرت و طرفداران زیادی دارند، افزون بر آنکه درباره‌ی همه آنها مقالات مستقلی تهیه نشده، حجم مقالات چهار امامی که معرفی شده‌اند بسیار اندک است. این در حالی است که رهبران بهائیت، فرقه‌ای که از طرفداران بسیار اندکی برخوردار است

است، از اعتبار علمی برخی از مقالات کاسته است؛ به عنوان مثال، در مقاله‌ای حضرت علی علیه السلام «برادرزاده» پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی شده است؛ در حالی که ایشان پسرعمو و داماد آن حضرت بودند. در مقاله‌ای دیگر، دوازده امام «جانشینان حضرت علی علیه السلام» معرفی می‌شوند، در صورتی که دوازده امام جانشینان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌باشند.

فعالیت بعدی

ترجمه و نقد مقالات شیعی «دائرة المعارف اسلام» فعالیت بعدی این بخش در مؤسسه شیعه‌شناسی است. این دائرة المعارف به عنوان بزرگ‌ترین دائرة المعارف انگلیسی در زمینه اسلام است که به صورت تخصصی به مباحث اسلامی می‌پردازد و اکثر شرق‌شناسان سرشناس و مهم در آن مقالاتی ارائه کرده‌اند. حدود یک‌سوم مقالات این مجموعه که تاکنون یازده جلد آن منتشر شده، در رابطه با مذهب شیعه است. در این پروژه که حدوداً دو ماه از آغاز به کار آن می‌گذرد تلاش بر آن است که ابتدا تمامی مقالاتی که به طور کامل با شیعه مرتبط‌اند ترجمه شده و پس از آن،

و اساساً در مذهب شیعه جایگاه چندانی ندارد، مقالات مستقل و با حجم بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند؛ وجود مقالاتی هم‌چون بهایی، بهاء‌الله و باب شاهد این مسئله است.

۳. عدم رعایت اصول اخلاقی و ادبی: برخی از مقالات از رعایت اصول نگارش متون علمی، به ویژه دائرة المعارفی، خارج شده و به جنبه‌هایی اشاره کرده‌اند که ارزش و اعتبار علمی آن را پایین می‌آورد. اشاراتی چون «حضرت علی علیه السلام سیاستمدار باکفایتی نبود»، «شیعیان اهل خشونت‌اند»، «مذهب شیعه کژآیین و منحرف است»، «مسمومیت امام رضا علیه السلام» شایعه‌ای بیش نیست»، و... از جمله این موارد است.

همچنین اصول ادبی و نگارشی نیز در مقالات رعایت نشده است. از مجموع ۹۳ مقاله شیعی، برای حدود شصت مقاله، منبع یا منابعی ذکر نشده است. منابع ذکر شده نیز نوعاً از منابع غیرمستقیم‌اند که از اعتبار علمی چندانی در محافل علمی شیعه برخوردار نیستند. ۲۲ مقاله نیز اساساً بدون ذکر نام نویسنده آمده‌اند.

۴. وجود اشتباهات فاحش: آمدن مطالبی که نادرستی آنها بر همگان آشکار

مناسب خود را در میان علاقه‌مندان به این عرصه بیابد و منبع خوبی برای تحقیقات بعدی آنان گردد. ■

ترجمه مقالاتی که بخشی از آنها، حاوی مباحثی از شیعه است، شروع شود. نقد و ارزیابی همه مقالات نیز در مرحله پایانی صورت خواهد پذیرفت.

در مرحله نخست، تاکنون حدود صد مقاله استخراج شده است که برخی از آنها در حال ترجمه است. طبیعی است که این کار به لحاظ تخصصی بودن دائرةالمعارف، دقت و وقت بیشتری می‌طلبد امید است با تجربه‌ای که از ترجمه و نقد مقالات شیعی دائرةالمعارف امریکانا کسب شده است، ترجمه و نقد مقالات شیعی دائرةالمعارف اسلام، با دقت بیشتری صورت پذیرد و ان‌شالله، بتوان منبع مناسب و ویژه‌ای برای تحقیقات محققان و اندیشمندان کشور عرضه کرد.

در پایان، از همه کسانی که در پیمودن این مسیر با ما همراه بوده‌اند، کمال قدردانی می‌شود. به راستی اگر همیاری و همدلی این عزیزان نبود، کتاب «تصویر شیعه در دائرةالمعارف امریکانا» به سرانجام خویش نمی‌رسید. امید است این مجموعه پس از انتشار بتواند جایگاه

